

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ЗМІНИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПОДІЛУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Криворізький державний педагогічний університет

Мантуленко С. В., Бондаренко О. В.

У статті проаналізовано структурно-динамічні зміни адміністративно-територіального поділу Дніпропетровської області з позиції історико-географічного підходу. Розглянуто сутність понять «територіальний устрій», «адміністративно-територіальний поділ», «адміністративно-територіальна одиниця». Визначено етимологію поняття «область». Здійснено оцінку сучасного стану територіального поділу області в контексті адміністративно-територіальної реформи.

Ключові слова: «територіальний устрій»; «адміністративно-територіальний поділ»; «адміністративно-територіальна одиниця»; «область».

Вступ Об'єктивною необхідністю існування держави є її територія, яка відіграє визначальну природно-географічну роль, є основою матеріального і духовного багатства суспільства і держави. Задля раціонального використання природних багатств країни, сприяння прогресивному розвитку суспільства, здійснення ефективного управління державою, здійснюється поділ її території на певні адміністративні одиниці. Територіальна організація держави охоплює її територіальний поділ та територіальний устрій.

У нормативних документах зокрема, проекті Закону України «Про територіальний устрій України», термін «територіальний устрій», трактується як «обумовлена географічними, історичними, економічними, соціальними, культурними та іншими чинниками внутрішня територіальна організація держави з поділом її території на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці з метою забезпечення населення

необхідним рівнем послуг та збалансованого розвитку усієї території держави» [4].

Адміністративно-територіальний поділ розглядається як «поділ території держави на певні частини – області, райони, міста, села з урахуванням їх статусу і зв'язків між ними». Ці частини території держави називаються адміністративно-територіальними одиницями [1, с. 24].

Адміністративно-територіальна одиниця – це територіальна складова частина державної території, що не має будь-якої політичної самостійності і перебуває у підпорядкуванні центральних органів державної влади країни [1, с. 25]. Відповідно до такого поділу будуються і функціонують органи державної влади, органи місцевого самоврядування в державі.

Такою адміністративно-територіальною одиницею вищого рівня є Дніпропетровська область, яка поділена на структурні одиниці середнього рівня – райони, міста, нижчий рівень становлять райони в містах, міста районного підпорядкування, селища і села.

Мета статті полягає у виявленні структурно-динамічних змін адміністративно-територіального поділу Дніпропетровської області впродовж історичного розвитку й на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Обласний поділ в Україні був уведений у 1932 році, до цього часу території ділилися на князівства, воєводства, намісництва, губернії.

В енциклопедичному словнику [5] зазначено, що етимологічно термін «область» походить від старослов'янського «облада» володіння, проте, як зазначає науковець П. Чижевський, «область – це давнє українське слово і ним здавна називалась західна частина України – Галичина» [6, с. 409]. Також, існувала практика коли областю називали окремі адміністративні одиниці, що за своїми розмірами прирівнювались до губерній, проте географічно розміщувались на околицях держави [6, с. 411].

Незважаючи на багатовікову історію Дніпропетровщини (майже 150 тис. р.), суттєвим етапом її адміністративно-територіального поділу слід

вважати період кінця XVIII початку XIX століття. Це час інтенсивного заселення краю переселенцями різних національностей, швидкого економічного розвитку регіону, заснування нових населених пунктів, зокрема губернського центру – Катеринослава, нинішнього Дніпропетровська. У 1783 р. землі теперішньої області входили до Катеринославського намісництва, у 1802 р. у результаті нової адміністративно-територіальної реформи проведеною Олександром I, було створено (відновлено з Новоросійської) Катеринославська губернія, до складу якої увійшла і територія сучасної Дніпропетровської області. Вона нараховувала 8 повітів (Катеринославський, Новомосковський, Маріупольський, Олександрівський, Слов'яносербський, Бахмутський, Павлоградський, Верхньодніпровський). У такому вигляді губернія проіснувала до 1919 року. Її площа становила 63,5 тис. км. (це майже вдвічі більше сучасної Дніпропетровської області) [2].

На основі аналізу узагальнених історичних документів [3] було з'ясовано, що у зв'язку з особливим значенням Донецького вугільного басейну (Декрет Українського Радянського уряду від 5 лютого 1919 року), була створена Донецька губернія, шляхом об'єднання Бахмутського і Слов'яносербського повітів. До її складу в 1920 році відходить Маріупольський повіт.

У цьому ж році, з Олександрівського і частини Нікопольського повітів було створено Запорізьку губернію, яку невдовзі, згідно постанови (третьої сесії ВУЦВК від 26 жовтня 1922 р.) було скасовано, а її повіти приєднано до Катеринославської губернії.

У 1919 році до Катеринославської губернії увійшов Криворізький повіт Херсонської губернії, об'єднаний трьома іншими повітами (Єлисаветградським, Херсонським, Олександрівським), що значно розширило територіальні межі Катеринославщини [3].

Таким чином, на початок 1922 року до складу Катеринославської губернії входило 6 повітів і 179 волостей, а в 1923 році, 13 повітів і 323 волості (табл. 1).

Таблиця 1

**Адміністративно-територіальний поділ Катеринославської губернії
в період 1917- 1923 рр.**

Рік	Назви повітів	Кількість повітів	Кількість волостей
1917		8	184
	Бахмутський		
	Верхньодніпровський		
	Слов'яносербський, Павлоградський		
	Новомосковський		
	Олександрівський		
	Катеринославський		
	Маріупольський		
1921	Назви повітів	6	168
	Верхньодніпровський		
	Павлоградський		
	Катеринославський		
	Нікопольський		
	Криворізький		
	Новомосковський		
1922	Назви повітів	6	179
	Верхньодніпровський		
	Павлоградський		
	Катеринославський		
	Нікопольський		
	Криворізький		
	Новомосковський		
1923	Повіти перерозподілені на округи	13/7	323/ 87 районів
	Павлоградський		
	Катеринославський		
	Криворізький		
	Олександрійський		
	Бердянський		
	Запорізький		
	Мелітопольський		

З подальшим удосконаленням адміністративно-територіального поділу у 1923 році було скасовано губернії у зв'язку з переходом на триступеневу систему управління: центр – округ – район. У результаті цього утворилося сім округів (Олександрійський, Бердянський, Катеринославський, Криворізький, Павлоградський, Запорізький, Мелітопольський) і 87 районів. У 1926 році Катеринославський округ об'єднано з Павлоградським, місто Катеринослав перейменовано на Дніпропетровськ. Так, 27 лютого 1932 року на базі 5 округів була утворена Дніпропетровська область.

Процес удосконалення адміністративно-територіального поділу Дніпропетровського округу активно продовжувався з 1926 р по 1937 рр.

У 1932 році область налічувала 50 районів, в 1937 64 адмін одиниці з територією 73,6 тисяч кв. км. В області діяли 1.158 сільради, із них – 195 національних, які розподілялися на: 74 німецьких, 51 російську, 30 болгарських, 30 єврейських та 10 інших національностей [3].

У цей період на території Дніпропетровської області проживали цілі поселення інших народів, до її складу входили Високопільський національний німецький район – с. Високопілья перейменовано – на Фріц-Геккертівський район, Ротфронтівський національний німецький район – с. Ротфронт (Вальдгейм), Люксембурзький національний німецький район – с. Люксембург-Український, Ново-Златопольський національний єврейський район – с. Ново-Златопіль, Сталіндорфський національний єврейський район – с. Сталіндорф (сучасне селище Лошкарівка).

Пізніше, у 1938 та 1939 роках, частина території Дніпропетровської області з більшістю районів відійшла до складу Запорізької, Миколаївської та Кіровоградської областей, багато районів було скасовано, деякі перейменовані, відтоді область набула сучасних адміністративних кордонів. Проте зміни в рамках області, перекомплектація районів їх перейменування, відбувається і донині.

Такі структурно-динамічні зміни в адміністративно-територіальному поділі Дніпропетровської області були зумовлені удосконаленням адміністративного управління, збереження єдності управління гірничорудної промисловості. При районуванні враховувались такі чинники: природно-історичні умови (клімат, корисні копалини, густина населення); промислове значення районів та сільськогосподарські особливості.

Як бачимо адміністративно-територіальний поділ – це складний, динамічний процес, який поєднує як елементи природного відособлення територій – структурних змін, так і заходи спрямовані на вдосконалення системи управління.

Кожний поділ несе як структурні так і функціональні зміни територіальних систем. Змінюється площа території, кількість населення, втрачаються природні ресурси. Зазвичай кожна з територій об'єднується власною системою господарських, соціальних, культурних зв'язків, транспортних комунікацій, особливостями етнічного і конфесійного складу населення. У процесі поділу ця система зв'язків порушується, що не завжди позитивно відображається на суспільно-економічному розвитку об'єктів поділу.

Здійснюючи оцінку адміністративно-територіального поділу Дніпропетровської області на сучасному етапі, варто відмітити його сталість та незмінність. Уже впродовж тривалого періоду (близько 70 років) кардинальних змін у його структурі не було, відбулися незначні зміни у кількості населених пунктів, реорганізації районів, перейменування об'єктів у тому числі і міста Дніпропетровськ, його вулиць, районів.

Нині в області нараховується 20 міст, із яких 13 міст – обласного значення і 7 – районного значення, а також 22 адміністративні райони.

Обласний центр місто Дніпропетровськ поділено на 8 внутрішньоміських районів, Кривий Ріг – на, 7, Дніпродзержинськ – нараховує 3 райони.

За даними головного управління статистики Дніпропетровської області, загалом в області зареєстровано 1501 населений пункт: 20 міст, 46 селищ міського типу, 1 435 сільських населених пунктів.

Причому варто відзначити, що в області спостерігається тенденція до зменшення сільського населення, а разом з цим і зменшення самих сіл. Так, посилаючись на данні Державного комітету статистики України, на період з 1990–1915 рр. за рішенням Дніпропетровської обласної ради було вилучено 26 сільських населених пункти, ще 28 населених пункти не мають населення, але не зняті з обліку. Відповідно у 2016 році кількість сільських населених пунктів ще зменшиться.

Дніпропетровська область є найбільш урбанізованою областю України, переважна більшість населення (майже 70%) сконцентрована у великих

містах, зокрема у Дніпропетровську і Кривому Розі. Також значними за розмірами і населенням, є міста Дніпродзержинськ, Нікополь і Павлоград, які впливають на рівень урбанізації області, проте решта районів, має досить низький рівень урбанізації.

Більшість районів області мають близькі за площею території, але суттєво відрізняються за чисельністю та щільністю населення, що зумовлено тим, що міста, які знаходяться в межах їх територій, мають статус міст обласного значення і до районів не включені.

Структура управління області налічує: 1 – обласну раду, 22 районних ради, 20 міських рад, 18 районних рад у містах, 69 селищних і сільських рад (відповідно до адміністративно-територіальної реформи в Україні 2015 року).

Зауважимо, що адміністративно-територіальна реформа місцевого самоврядування і адміністративно-територіального поділу, проводилась в Україні, починаючи з 2015 року. Відповідно до неї, 5 лютого 2015 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Згідно з цим законом сусідні міські, селищні, сільські ради можуть об'єднатися в одну громаду, яка матиме один спільний орган місцевого самоврядування. Адміністративним центром об'єднаної територіальної громади визначається населений пункт, який має розвинуту інфраструктуру і, як правило, розташований найближче до географічного центру території об'єднаної територіальної громади. Добровільне об'єднання територіальних громад не призводить до зміни статусу населених пунктів як сільської чи міської місцевості [4].

У межах децентралізації Дніпропетровської області із 348 селищних і сільських рад було сформовано 69.

Такі зміни мають як свої позитивні сторони, так і негативні наслідки, і потребують детального вивчення та наукового обґрунтування.

Місцеві органи державної виконавчої влади в області представлені Дніпропетровською обласною державною адміністрацією і 22 районними державними адміністраціями.

Серед найбільших міст України за чисельністю населення п'ять знаходиться на території Дніпропетровської області. Дніпропетровськ з чисельністю (станом на 1 лютого 2016 року) нараховує (3252177 осіб), до 2012 року місто мало статус мільонера і нараховувало (106500 осіб). Кривий Ріг має чисельність (644400 осіб), Дніпродзержинськ – (246082 осіб), Нікополь – (115316 осіб), Павлоград – (108510 осіб). Кривий Ріг є найбільшим містом регіону, переважаючи за кількістю населення 18 обласних центрів України. За період 1946 – 2002 кількість міст в області зросла з 9 до 21. Найстаршим містом визнано – Нікополь, а наймолодшим – Перецепіно.

Висновки. На основі узагальнення наукової літератури, вивчення історичних джерел, опрацювання статистичної інформації щодо адміністративно-територіального поділу Дніпропетровської області ми дійшли наступних висновків. Адміністративно-територіальний поділ є складним, довготривалим, динамічним процесом, який обумовлений низкою чинників й умов, здійснюється на основі правових норм, за дотримання сукупності відповідних принципів. Цей процес характеризується певними системними ознаками: цілісністю, структурованістю, тісними взаємозв'язками, ієрархічністю.

Адміністративно-територіальний поділ загалом впливає на територіальну організацію суспільства і конкретно може вплинути на благополуччя конкретного громадянина, сім'ї, соціальної групи.

Історико-географічний підхід дозволяє виявити й конкретизувати цілий ряд територіально-правових та територіально-економічних аспектів проблеми територіального поділу, та надає більш повне уявлення про перебіг в адміністративно-територіальних змінах на карті краю.

Сучасний стан адміністративно-територіального поділу і адміністративно-територіальна реформа потребують ретельного вивчення та наукового обґрунтування, що і є перспективою подальшого дослідження.

Мантуленко С. В., Бондаренко О. В. Структурно-динамические изменения административно-территориального деления

Днепропетровской области: историко-географический аспект.

В статье осуществлён анализ административно-территориального деления Днепропетровской области с позиции историко-географического подхода. Рассмотрено сущность понятий «территориальное устройство», «административно-территориальное деление», «административно-территориальная единица». Определено этимологию понятия «область». Оценено состояние современного территориального деления Днепропетровской области в контексте административно-территориальной реформирования.

Ключові слова: «територіальний устрій»; «адміністративно-територіальний поділ»; «адміністративно-територіальна одиниця»; «область».

Mantulenko S. V., Bondarenko O. V. Structural and dynamic changes in the administrative-territorial division of the Dnipropetrovsk region: the historical-geographical aspect.

The article analyzes the structural and dynamic changes of administrative-territorial division of Dnipropetrovsk region from a position of historical and geographical approach. The essences of the concepts «territorial structure», «administrative-territorial division», «administrative-territorial unit» are examined. The etymology of the term «region» is defined. The estimation of the current state of territorial division of the region in the context of administrative-territorial reform is made.

Key words: «territorial structure», «administrative-territorial division», «administrative-territorial unit», «region».

Список літератури

1. Адміністративно-територіальна реформа в Україні : політико-правові проблеми : [монографія] / [І. О. Кресніна, А. М. Оваленко, К. М. Вітман, О. В. Скрипнюк, Є. В. Перегуда, О. М. Стойко, О. Г. Кучабський, В. А. Явір]; За ред. І. О. Кресніної – Київ : Логос, 2009. – 480 с.

2. Андрощук О. В. Адміністративно-територіальні зміни в УРСР: плани, втілення, наслідки (друга половина 40-х – 60-ті роки ХХ ст.): Дис. ...

канд. іст. наук : 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України – Київ , 2004. – 242 с.

3. Маркова Л. Історія географії : адміністративно-територіальний устрій Дніпропетровщини. Бібліографічне видання – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pandia.ru/text/79/482/23945.php>.

4. Проект Закону «Про територіальний устрій України». – Київ, 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=42370

5. Федерализм: энциклопедический словарь / [под ред. С. Д. Валентей]. – Москва : ИНФРА, 1997. – 288 с.

6. Чижевський П. Основи української державності / П. Чижевський // Воля. – 1921. – черв. – Т. 2. – ч. 11/12. – С. 408–414.